

Цумаєва А. С.
Приазовський державний технічний університет

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто шляхи реформування пенсійної системи як складової удосконалення політики доходів домогосподарств в Україні. Представлено історико-економічний екскурс становлення та розвитку системи соціального та пенсійного захисту у світовій практиці. Висвітлена роль недержавних пенсійних фондів (НПФ) у зростанні доходів пенсіонерів. Виявлено ризики, що супроводжують діяльність НПФ та гальмують впровадження в Україні системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Ключові слова: пенсійна система; пенсія; домашні господарства; солідарна система державного пенсійного страхування; загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; накопичувальний рівень пенсійного забезпечення; недержавні пенсійні фонди.

Однією з найбільш актуальних для України залишається проблема реформування системи пенсійного забезпечення. Вже на початок 2010 р. на 10 платників пенсійних внесків припадало 9 пенсіонерів. Ситуація буде погіршуватись і до 2025 р. таке співвідношення очікується на рівні 10 до 10 а до 2050 р. – на 100 платників податків припадатиме 125 пенсіонерів. За таких обставин солідарна система пенсійного забезпечення, що домінує в Україні на сьогодні, буде неспроможна надати пенсіонерам гідного соціального захисту, а їх доходи неухильно будуть зменшуватись. Збіднілі пенсіонери стануть суттєвим тягарем для сімейних бюджетів домогосподарств, що може мати вкрай негативні наслідки для суспільства (аж до соціальних потрясінь).

Для попередження настання такого негативного сценарію розвитку подій необхідно негайно здійснити реформу системи пенсійного забезпечення, врахувати персональний внесок кожної людини у процесі створення національного багатства. Реформа системи пенсійного забезпечення назріла давно, але її практичну реалізацію постійно відкладали, мотивуючи це тим, що населення не готове до радикальних змін у цій площині, оскільки така реформа болісно відобразиться на доходах домогосподарств. Зволікання з цим питанням призвело до ряду негативних наслідків: від постійно зростаючого дефіциту пенсійного фонду, дефіциту державного бюджету і до “проїдання” доходів домогосподарств, що мають у своєму складі одного чи більше пенсіонерів.

Окремі питання реформування пенсійної системи в Україні досліджували відомі українські вчені. Зокрема, О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Н. С. Власенко та інші акцентували увагу на недоліках та ризиках соціальної захищеності пенсіонерів в Україні [1]. Аналізуючи цю проблему, О. Я. Побурко, Л. В. Слободян, О. І. Лиса, Н. В. Руда, Г. С. Стефанишин акцентували увагу на диференціації рівня життя в Україні та диференціації матеріального становища пенсіонерів в різних регіонах України [2]. Проблематику структури соціального захисту пенсіонерів, роль держави у мінімізації вразливості їх доходів перед інфляційними коливаннями досліджувала О. В. Макарова [3]. Вплив політики доходів пенсіонерів на людський розвиток в Україні висвітлювала у своїх працях Е. М. Лібанова [4].

Поряд з цим, питання щодо характеру та впливу реформування системи пенсійного забезпечення на доходи домогосподарств в Україні і досі не висвітлені.

Мета статті полягає у дослідженні шляхів реформування національної пенсійної системи як складової удосконалення політики доходів домогосподарств, підвищення рівня життя та добробуту громадян України.

Для досягнення мети у статті висвітлюється вирішення наступних завдань:

- представити історико-економічний екскурс щодо становлення системи соціального та пенсійного захисту у світовій практиці;
- висвітлити сучасний стан розвитку пенсійної системи в Україні;
- виявити домінуючі тенденції реформування пенсійної системи у розвинутих країнах світу;
- дослідити шляхи реформування національної пенсійної системи з огляду на критерій підвищення доходів домогосподарств в Україні.

Історія формування сучасної пенсійної системи ринкового типу іде корінням у формування “бісмарковської” та “бевериджської” моделей соціального захисту населення. У межах “бісмарковської” моделі соціальний захист здебільшого не залежить від фінансових впливів з боку держави. Роль держави у системі соціального захисту є вирішальною лише у тих випадках, коли людина (за об’єктивних обставин) не в змозі забезпечити собі гідний рівень життя. За таких обставин держава (як допоміжний захід) підтримує національну солідарну систему соціального захисту, що реалізується через спеціальні соціальні служби для малозабезпеченого населення (які, як правило, є муніципальними). Основне навантаження у забезпеченні соціального захисту населення у “бісмарковській” моделі лягає на підприємців та самих працівників, а відповідальність за збереження коштів професійних страхових фондів несуть підприємці та правління цих кас (фондацій). Отже, перевага надається трудовій (страховій) участі кожної людини у системі власного соціального захисту. До соціального захисту населення широко долучаються також і добродійні організації. Що стосується системи пенсійного забезпечення, то саме у “бісмарковській” моделі з’являється інститут недержавного пенсійного страхування, що активно діють і донині.

У межах “бевериджської” моделі соціального захисту населення роль держави є вирішальною і полягає у тому, що соціальний захист, переважно, фінансується через видатки з державного бюджету, тобто, переважає принцип національної солідарності. Основою “Бевериджської” моделі є концептуальне положення, що кожна людина (як працездатна, так і непрацездатна) має право на мінімальну соціальну захищеність відносно втрат від захворювань, стосовно забезпечення під час старості тощо. Невід’ємними складовими цієї моделі є загальнообов’язкове соціальне страхування на випадок хвороби та існування пенсійної системи, що забезпечує мінімальні доходи всім літнім людям (так звані “соціальні” пенсії). Разом з тим “бевериджська” модель соціального захисту не виключає поєднання принципів солідарної системи з додатковими варіантами та системами соціального захисту: страхового; колективного професійного соціального захисту тощо [5, 123-124].

До 2004 р. в Україні існувала лише солідарна пенсійна система, в якій всі внески працедавців та працівників, що йшли у Пенсійний фонд України (ПФУ), спрямовувались лише на виплату пенсій нинішнім пенсіонерам. Водночас демографічна криза та постаріння нації роблять солідарну пенсійну систему неієздатною. Початок пенсійної реформи в Україні було закладено Законом “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (2003 р.), в якому було проголошено про створення в країні трьохрівневої пенсійної системи, два рівня з якої є обов’язковими, а третій – добровільний.

Перший рівень – являє собою реформовану солідарну систему державного пенсійного страхування. Всі надходження до ПФУ спрямовуються на виплати пенсіонерам. *Другий рівень* також відноситься до системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, але має накопичувальний елемент. Цей рівень передбачає зарахування частини пенсійних внесків працюючих (але не більше 7% заробітної плати) на персональні рахунки працюючих громадян з їх наступним інвестуванням у стабільні цінні папери (у тому числі – державні облигації) з метою їх приросту та захисту від інфляційного знецінення. Отриманий інвестиційних доход буде суттєво збільшувати розмір майбутніх пенсійних виплат. На сьогодні цей рівень пенсійного забезпечення в Україні ще не працює. Відповідно до положень програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр., підготовленої Комітетом економічних реформ при Президенті України, введення другого рівня пенсійної системи передбачено у 2012 р. з розповсюдженням його на працюючих осіб до 35 років [6]. *Третій рівень* – недержавне пенсійне забезпечення. В цій системі як фізичні так і юридичні особи можуть приймати участь виключно на добровільних засадах.

Практика реформування системи пенсійного забезпечення у розвинутих країнах світу свідчить про те, що внаслідок погіршення демографічної ситуації та зростання навантаження на солідарну пенсійну систему, держава починає поступово усуватись від системи пенсійного забезпечення, віддаючи це питання у підпорядкування приватних структур. Так у травні 2001 р. Бундестаг (Німеччина) прийняв Закон про підтримку системи пенсійного страхового забезпечення (“підтримку старості”) (*Altervermogenesetz*). Фактично – цей закон оцінювався експертами як закон про *державну підтримку приватного пенсійного страхування*. Ця програма державної підтримки приватних страхових пенсійних договорів вартістю майже 11 мільярдів євро розрахована на 21 мільйон працюючого населення Німеччини, яке підлягає обов'язковому державному страхуванню. Відповідно до цього закону кожен найманий робітник (як державного так і недержавного підприємства) одержить гарантовану державну фінансову підтримку до майбутньої додаткової (страхової) пенсії. У законі “*Altervermogenesetz*” передбачені два види державної підтримки: система прямих доплат до приватних (індивідуальних) договорів пенсійного забезпечення і система списання із заробітку. Це передбачає зменшення суми заробітної плати, що оподатковується прибутковим податком, на певні обсяги сум, які працівник витрачає на створення особистого пенсійного приватного капіталу (тобто на суму так званих “особливих витрат”) [7]. Метою держави при впровадженні цих заходів є наступне: за рахунок приватних накопичень загальмувати різке зниження розміру солідарних (мінімальних) пенсій.

У Німеччині ще з 2001 р. діє закон про державну підтримку приватного пенсійного страхування. Передбачені два види державної підтримки: система прямих доплат до приватних (індивідуальних) договорів пенсійного забезпечення і система списання із заробітку (тобто зменшення суми заробітної плати, що оподатковується прибутковим податком, на певні обсяги сум, які працівник витрачає на створення особистого пенсійного приватного капіталу, тобто на суму так званих “особливих витрат”). Державна підтримка приватного пенсійного страхування у Німеччині дозволяє частково вирішити проблему зменшення надходжень до страхових пенсійних фондів внаслідок погіршення демографічної ситуації.

В процесі реформування пенсійної системи України також зроблено наголос на максимальному задіянні потенціалу недержавних пенсійних фондів (НПФ). На сьогодні

в Україні існує три види НПФ – корпоративні, професійні та відкриті. *Корпоративні фонди* створюються виключно для співробітників певної компанії (або декількох компаній). *Професійні НПФ* орієнтовані тільки на осіб, пов'язаних по роду професійної діяльності, що визначена у їх статуті. Вкладниками *відкритих НПФ* можуть бути як фізичні так і юридичні особи, незалежно від професії, місця роботи та роду занять. Саме відкриті НПФ отримали в Україні найбільше розповсюдження. За шість років роботи системи недержавного пенсійного забезпечення, в країні було зареєстровано понад 100 НПФ, їх учасниками стали понад 500 тисяч осіб, а загальна вартість активів НПФ наближається до мільярду гривень. Діяльність НПФ регламентується Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” (2003 р.) [8].

Вкладник НПФ починає отримувати пенсію з фонду починаючи з обраного ним самим віку (але не раніше ніж за 10 років до віку, визначеного законом як пенсійного). Тобто, на сьогодні жінка, учасник НПФ може почати отримувати пенсію з НПФ у період від 45 до 65 років, а чоловік – між 50 до 70 років. НПФ мають право проводити два види виплат: разову та періодичну (на певний встановлений період, не менший від 10 років). Разова виплата нагромаджень з індивідуального рахунку людини виплачується якщо ця сума незначна, або ж за настання надзвичайних обставин (захворювання людини, виїзд на постійне проживання за кордон тощо). У випадку смерті вкладника НПФ всі кошти з його рахунку виплачуються спадкоємцям у вигляді разового платежу. Розмір пенсії з НПФ залежить від розміру пенсійних внесків та періоду їх сплати, суми інвестиційного доходу, адміністративних витрат фонду та терміна, визначеного як період виплати пенсії.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Реформування системи пенсійного забезпечення – необхідність, та реальність, що постала перед Україною в умовах демографічної кризи та хронічного дефіциту Пенсійного фонду. Зрозуміло, що за таких обставин держава робить наголос на задіянні потенціалу загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування. Водночас, для ефективного функціонування цих рівнів пенсійної системи має бути виконано ряд умов:

- запроваджено жорсткий державний контроль за діяльністю НПФ та цільовим використанням залучених пенсійних внесків;
- легалізована система оплати праці, оскільки “зарплата у конвертах” унеможливує ефективне функціонування першого та другого рівня системи пенсійного забезпечення;
- надано системи податкових пільг (податкових канікул) підприємцям, що робитимуть офіційні внески до другого та третього рівнів пенсійного забезпечення за своїх працівників;
- переглянуто систему оплати праці в Україні, оскільки низький рівень заробітної плати та “бідність працюючого населення” унеможливує участь громадян у системі недержавного пенсійного забезпечення та перетворює НПФ на привілею отримувати достойні пенсії лише для найбагатших.

Дослідження означених вище проблем в українській економічній науці на сьогодні не припиняється, оскільки така постановка тісно пов'язана з проблематикою оптимізації політики доходів домогосподарств, розбудовою в нашій державі системи соціально-зорієнтованої ринкової економіки.

Використані джерела:

1. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення : монографія / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Н. С. Власенко та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк; Київ, 2003. – 440 с. (бібліографія с. 346-349).
2. Моніторингові оцінювання соціального захисту населення // НАН України. Інститут регіональних досліджень НАН України ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Я. О. Побурка. – Львів, 2006. – 138 с. (бібліографія с. 134-138).
3. *Макарова О. В.* Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія. – К. : Ліра-К, 2004. – 328 с. (бібліографія с. 312-321).
4. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, держкомстат України, 2006. – 356 с.
5. *Hughes C. F.* The Sociological Eve. – London, 1993. – 340 p.
6. Офіційний сайт Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
7. Сайт Міжнародної організації праці – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slo.org>
8. Сайт Державної комісії по регулюванню ринків фінансових послуг України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://npf.dfp.gov.ua>

Цумаева А. С. Реформирование системы пенсионного обеспечения как составляющая политики доходов домашних хозяйств на Украине

В статье рассмотрены пути реформирования пенсионной системы как составляющей усовершенствования политики доходов домашних хозяйств в Украине. Представлен историко-экономический экскурс становления и развития системы социальной и пенсионной защиты в мировой практике. Показана роль негосударственных пенсионных фондов (НПФ) в увеличении доходов пенсионеров. Выявлены риски, сопровождающие деятельность НПФ и тормозящие внедрение в Украине системы общеобязательного государственного пенсионного страхования.

Ключевые слова: *пенсионная система, пенсия, домашние хозяйства, солидарная система государственного пенсионного страхования, общеобязательное государственное пенсионное страхование, накопительный уровень пенсионного обеспечения, негосударственные пенсионные фонды.*

Zumaeva A. S. Pension system reformation as a component of the households' income policy in Ukraine

The article describes the ways of the pension system reformation as a component of the households' income policy improvement in Ukraine. Historical and economic excursus of the social and pension security system formation and development in the world practice is presented. The role of non-governmental pension funds (NPF) in the pensioners' incomes growth is revealed. The risks that accompany NPF activities and impede implementation of the compulsory state pension insurance in Ukraine are detected.

Keywords: *pension system, pension, households, joint system of the state pension insurance, compulsory state pension insurance, accumulative level of pensions provision; non-governmental pension funds.*